

5. Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство / В. Сергійчук. – К., 2006. – 151 с.; Сергійчук В. Симон Петлюра / В. Сергійчук. – К., 2009. – 568 с.
6. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917-1918 рр.: У 2 т. / Р. Млиновецький. – Торонто: Гомін України. – Т.1. – 1970. – 568 с.; Т.2. – 1973. – 670 с.
7. Томашівський С.Т. Під колесами історії / С.Т. Томашівський. – Берлін, 1922. – 95 с.
8. Стахів Матвій. Україна в добу Директорії УНР / Матвій Стахів. – Скрентон, 1963. – 276 с.
9. Савченко В.А. Симон Петлюра / В.А. Савченко. – Харьков: Фолио, 2004. – 415 с.
10. Бережинський В.Г. Військова організація основних українських державних формувань. – Ч.III. Збройні сили України у 1917-1921 рр., 1995. – 97 с.
11. Василь Іванис. Симон Петлюра – президент України (1879-1926). Накладом “5-ї станиці Союзу бувших українських вояків” / Іванис Василь. – Торонто-Канада, 1952. – 270 с.
12. Винниченко В. Відродження нації: У 3-х ч. / В. Винниченко. – К.: Політвидав України, 1990. – Ч.1. – 348 с.; – Ч.2. – 327 с.; – Ч.3. – 535 с.
13. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії / М. Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – 720 с.
14. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.1. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1956. – 480 с.
15. С. Петлюра про українізацію армії // Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.1. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1956. – 480 с.
16. Вісті з Української Центральної Ради. –1917. – №22-23.
17. Кедровський В. Українізація в російській армії / В. Кедровський // Український історик. – 1967. – №3-4 (15-16). – С.61-77.
18. Нова Рада. – 1917. – 30 вересня.
19. Центральний державний арів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф.1076. – Оп.2. – Спр.8. – Арк.28.
20. Нова Рада. – 1917. – 4 листопада.
21. Вісник Генерального секретарства з військових справ УНР. – 1917. – 1 грудня.
22. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1997.
23. ЦДАВОВ України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр.34. – Арк.123.

Костышин Э. И. Военно-политическая деятельность Симона Петлюры в период Центральной Рады
В статье рассматривается военно-политическая деятельность Симона Петлюры в период Центральной Рады. Автор акцентирует внимание на роли С. Петлюры в процессе украинизации армии, анализирует его деятельность на посту главы Украинского Генерального Военного Комитета (УГВК), показывает формирование взглядов на основы строительства армии: от концепции народной милиции как регулярной армии к идеи формирования регулярной Украинской армии.

Ключевые слова: С. Петлюра, Центральная Рада, Украинский Генеральный Военный Комитет, народная милиция, украинизация армии.

Kostyshyn E. I. The Military and Political Activity of Symon Petliura in the Period of Central Rada

The military and political activity of Symon Petliura in the period of Central Rada. The author focuses on the role of Petliura in the process of Ukrainization in the army, analyzes his performance as a head of the Ukrainian General Military Committee (UGMC), traces the genesis of views on the principles of the military creation: from the concept of national police as a regular army to the idea of building operationally regular Ukrainian army.

Key words: S. Petliura, Central Rada, Ukrainian General Military Committee, people's police, ukrainization of the army.

УДК: 94(477.6)“1917”

В. С. Гвоздик

ЗЕМСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОТРЯСІНЬ 1917 РОКУ

У статті визначено політичні та організаційно-правові засади діяльності земського руху в Україні в умовах загострення боротьби за владу як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Охарактеризовано специфіку виборчої кампанії до волосних земств, які лише в 1917 р. стали органами місцевого самоврядування. Окреслено як традиційні напрямки, форми, методи діяльності земських установ, так і нове їх функціональне навантаження, обумовлене політичною парадигмою розвитку українського суспільства.

Ключові слова: земства, Українська революція 1917-1920, самоврядування

Сучасні спроби посилення ролі місцевого самоврядування у політичному житті України потребують чіткої концепції і підходів до реалізації цього процесу. Очевидно, що апеляція до світового досвіду у реалізації засад самоуправління має поєднуватися з залученням вітчизняної специфіки та історичним досвідом. Вагомі та унікальні історичні уроки надають земські установи в Україні, які у рамках тривалого і гострого суспільного, політичного та військового протистояння в буремному 1917 році продемонстрували свою дієвість та ефективність.

Радянська історіографія довгий час ігнорувала це питання. Певною мірою фатальним для дослідження даної проблеми виявилось ленінське положення про те, що земські установи були ніби «п'ятим колесом до возу російського самодержавного управління» [1, с.34]. А протистояння земств і більшовицького режиму в роки революційних подій 1917 року взагалі призвели до упередженого та необ'єктивного висвітлення діяльності земських органів радянськими істориками [детальніше див.: 2; 3].

В останні роки існування СРСР ситуація з дослідженням земської тематики почала поступово змінюватись на краще, з'явилась праця Г. Герасименка, присвячена змінам в становищі і діяльності земств після Лютневої революції [4].

Сучасна українська історіографія представлена, насамперед, дослідженнями А. Гапійенко [5], А. Захарова [6], С. Калугіна [7], А. Лохматової [8]. В них аналізуються політичні та організаційно-правові засади діяльності земств, різні аспекти їх господарської та культурно-просвітницької, оздоровчої діяльності з моменту їх створення і до 1917 року.

Слід зазначити, що і у висвітленні ролі земств у революційних подіях намітилися якісні зміни, свідченням чого є дослідження І. Верховцевої [9], Т. Вінцовського [10], О. Господаренко [11], Т. Матвієнко [12], В. Стецюк [13].

Вагомою є поява першої узагальнюючої роботи регіонального рівня О. Завальнюка і В. Стецюка, присвячена земствам Поділля в умовах Української революції 1917–1920 рр. [14]. На думку авторів монографії, модель взаємовідносин земств Поділля з Центральною Радою не була сталою, а зазнавала певних змін під впливом різноманітних чинників. На початку утворення Центральної Ради не виступала як репрезентативний орган і щодо земських органів діяла як рівноправний суб'єкт самоврядування. Згодом, під час протистояння Тимчасового уряду та Ради у червні 1917 р., більшість подільських земств підтримали український представницький орган, заявивши, що визнають своїм керівництвом лише Центральну Раду та Генеральний Секретаріат. Українська влада, зі свого боку, докладала зусиль для стабілізації становища органів місцевого самоврядування, їх включення до державотворчого процесу. Після завершення першої українсько-більшовицької війни Центральна Рада почала також регулювати сферу компетенції земств, децю її скоротивши.

Попри досягнення науковців, досі залишаються мало розробленими такі аспекти проблеми, як політична кампанія виборів до земств 1917 р. на волосному та повітовому рівнях, а також партійно-політичну боротьбу, що їх супроводжувала. Ці питання, а також головні вектори практичної діяльності земств становлять мету представленої наукової розвідки.

Давно пропалована демократизація земств і передача в їхні руки важелів місцевої влади почала набирати оберти з моменту перемоги Лютневої революції. У декларації Тимчасового уряду від 3 березня 1917 р. було оголошено про майбутню реорганізацію земств на демократичних принципах загальних, рівних, прямих і таємних виборів [15, с.307-316].

Розпорядженням голови Тимчасового уряду Г.Є. Львова від 5 березня 1917 р. інститут губернаторів скасовувався, а їхні повноваження передавалися головам губернських земських управ, главами повітів стали голови повітових управ. Нові місцеві начальники отримували звання комісарів Тимчасового уряду, але одночасно залишалися і керівниками земських установ. Таким чином, земства ставали основою політичного ладу постсамодержавної Росії чи [16].

Проте сільське населення оцінювало ситуацію по-іншому. Ліквідувавши старі органи влади, селяни під керівництвом есерів чи проесерівськи налаштованих сільських вчителів, священників, дрібних чиновників обирали свою владу: волосні та сільські виконавчі комітети, комітети громадського порятунку, земельні комітети [17, с.25,23].

У селах, розташованих поблизу промислових центрів та в районах дислокації солдатських гарнізонів, організація волосних та сільських виконавчих комітетів проходила за активною участю робітників і солдатів.

Сільські й волосні комітети, як правило, обиралися на селянських сходах, де правом голосу користувалося здебільшого все доросле населення. На Півдні України цей рух розпочався в березні й набув значного поширення у квітні 1917 р.

Керівниками сільських та волосних виконкомів нерідко ставали представники національних партій, сільські вчителі, священники, заможні селяни й навіть поміщики. Так, до складу Переципінського волосного комітету Катеринославської губернії входили переважно місцева інтелігенція і заможна верхівка села [18]. Приблизно такий же склад був підібраний і в ряді волостей Херсонської губернії. Наприклад, у Новобузькому волосному комітеті керували справами мировий суддя, волосний старшина, священник, земський лікар, голови кредитних товариств та інші представники сільської буржуазії [19].

На повітовому рівні ситуація була децю іншою. Так, Олександрівський повітовий комітет складався з 36 представників від кожної волості повіту, 12 представників “Крестьянского союза”, 4 осіб – від ради солдатських депутатів, 4 – від ради робітничих депутатів, 3 членів Олександрівського міського громадського комітету і одного представника від єврейських організацій [20].

До Маріупольського повітового виконавчого комітету входили: від волостей 41 чоловік, кооперативних закладів – 14, земських службовців – 8, місцевого гарнізону: від солдат – 5, від офіцерів – 2; від ради робочих депутатів – 3, службовців залізниць – 2, міського виконавчого комітету – 1, гласних повітового земського зібрання – 1 та інших громадських організацій – 12. Ізюмський повітовий громадський комітет складався із представників: від селян по 1 чоловіку від кожної волості – 29, від робітників – 14, від Ізюмської міської думи – 2, міських службовців – 2. Всього в Ізюмський комітет увійшло 96 чоловік [12, с.56]

Існували й інші форми самоврядування. Так, 16 квітня 1917 р. був створений Союз земських службовців Олександрівського повіту. У травні на зборах, що затверджували статут Союзу, брали участь 216 осіб. Мета Союзу полягала у сприянні покращенню постановки і введення земського господарства, будівництва лікарень, бараків, шкіл; покращенню правових, економічних, побутових умов праці, підвищенню культурно-освітнього рівня та розвитку громадянської та політичної самосвідомості членів союзу [21, арк.24].

Знаходячись під впливом демократичних настроїв, громадські комітети почали заявляти вимоги про усунення комісарів Тимчасового уряду, а пізніше й усувати їх. 21 березня 1917 р. з Херсону надійшла телеграма міністру внутрішніх справ від губернського комісара з аналізом настроїв комітетів. В ній зазначалось, що «по-перше, комітети хочуть скинути земських начальників, по-друге, на основі всезагального прямого таємного голосування хочуть виборів земських повітових управ, по-третє, у малих містечках та ж ситуація» [12, с.56].

У деяких повітах, як показують телеграми з місць до Міністерства внутрішніх справ, у населення слово «земство» викликало невдоволення. Так, у телеграмі із Кам'янець-Подільського міністру внутрішніх справ 13 квітня 1917 р. повідомлялось: «внаслідок реакційності минулого складу земської управи ім'я земство, земська управа викликає ненависть населення. Повітовий виконавчий комітет постановив перейменувати назву на народне управління і лишити земських гласних повноважень, визнав себе земським зібранням» [12, с.58].

У такій ситуації деякі новоспечені комісари були змушені подавати у відставку відразу після свого нового призначення. Тільки протягом березня 1917 р. відбулася зміна комісарів у 17 губерніях. Таким же виявилось стан справ у повітах. До кінця квітня на посаді повітових комісарів втрималося лише 177 чоловік із 439, призначених згідно з розпорядженням князя Львова [16].

Оскільки атмосфера в країні була напруженою, уряд щоб якось поліпшити ситуацію і заспокоїти населення, прийняв рішення про підготовку земської реформи. Задля цього 23 березня 1917 р. уряд ухвалив зосередити всі справи по реформі в особливій нараді. Очолив її кн. Львов. Результатами її діяльності стало прийняття цілого ряду документів. 21 травня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив закон «Про волосне земське управління», «Про здійснення виборів губернських і повітових земських гласних», а 9 червня 1917 р. – «Про зміну діючого положення про губернські і повітові земські установи» [22, с.31].

На їх регламентацію ряд наказів видало Міністерство внутрішніх справ: 11 червня 1917 р. – «Наказ про здійснення виборів волосних земських гласних», 17 червня 1917 р. – «Наказ повітовим земським установам про проведення виборів повітових та губернських земських гласних».

Ці законодавчі та нормативно-правові акти значно розширили компетенції земств. До їх відання було віднесено питання охорони праці, створення бірж праці та громадських майстерень, надання юридичної допомоги, громадської безпеки. Змінився порядок обрання до цих установ: знижено віковий ценз, скасовано ценз осілості [22, с.32].

На волосні земські установи покладалися обов'язки, які раніше належали до компетенції волосних правлінь і волосних старшин. Волосні земські збори складалися з волосних земських гласних, які обиралися на 3 роки й працювали безоплатно. Виконавчим органом стала волосна управа, яка вирішувала питання: скликання зборів, підготовки проектів рішень, щодо продовольства тощо [23, с.346]. У питаннях нагляду й контролю вона підпорядковувалася повітовому земству.

Підготовча частина земської виборчої кампанії почалася ще в липні 1917 р. Самі ж вибори були розбиті на 2 етапи: вибори у волосні земські установи (серпень-вересень) і вибори в повітове земство (вересень–жовтень).

Організаційна сторона виборів сільського самоврядування дещо відрізнялася від виборів до міських дум. Так, якщо вибори до міських дум проводились на основі пропорційності за партійними списками, то вибори у волосне земство проводилися, в першу чергу, на основі іменних списків, скласти які мали право будь-які десять осіб, що мали право голосу [24].

Слід зазначити, що основні положення закону на осінь 1917 р. стали не актуальними. Селяни України втратили всяку довіру до Тимчасового уряду та його інституцій. Для них більш авторитетними органами самоврядування були селянські з'їзди, ради селянських депутатів і комітети селянських спілок, які підпорядковувалися в своїх діяльності Всеукраїнській раді селянських депутатів, обраній на Першому Всеукраїнському селянському з'їзді, який проходив у Києві 28 травня – 2 червня 1917 р. [25]

Не на користь виборчої кампанії спрацювала серпнева криза Тимчасового уряду, викликана невдалою спробою державного перевороту з боку російської вояччини.

Крім того, байдужість селян до виборів була зумовлена також їх зайнятістю на сільгоспроботах і поганою інформованістю про те, що таке волосне земство [26].

На засіданні Малої ради ще 18 липня слухали повідомлення про те, що «селянство Київщини зрікається брати участь у виборах до земства. Це діється тому, що селянство взагалі ставиться ворожо до назви “земство”». У зв'язку з цим 27 липня була оприлюднена Відозва Генерального Секретаріату у якій, зокрема, зазначалося: «Замість громадських та інших установ, які за старого ладу були збудовані так, що крізь мали силу тільки пани, нині заводиться справжнє народоправство і зараз скрізь, по всій Україні, мають одбутися вибори гласних до волосних та повітових народних рад, котрі потім оберуть з себе волосні та повітові народні управи, до яких од земства перейдуть усі діла та майно... Ці установи будуть заведені замість волосних правлінь, замість повітових цензових земських управ та продовольчих управ і хоча вибори до них будуть провадитися на основі закону про земство, виданого Временним правительством, але

не треба вважати на це слово “земство”, бо ці нові народні установи нічого спільного з старим цензовим земством не мають, а будуть вести діло так, як того забажає сам народ, через своїх виборних людей» [27, с.183,206].

Не до вподоби селянам було і посилення політичного протистояння, пов'язаного з боротьбою за голоси сільських виборців. У Катеринославському повіті вибори відбулися в 38 волостях, а в 2-х (Новопавлівська і Борисівська) були визнані як такі, що не відбулися [28].

У Дніпровському повіті Таврійської губернії із 590 волосних гласних було обрано лише 558 [29]. В Ільїнській волості (Одеський повіт) із 2 000 виборців голосувало лише 1 200 осіб; в Малобуялицькій волості того ж повіту в голосуванні взяли участь 57% виборців [30]. Ще більш вражаючою була ситуація в селі Петрівка (Новомосковського повіту), де із 9 тисяч тих, що мали право голосу, на виборчу дільницю прийшло трохи більше 1 тис. осіб [31]. У с.Попівка Конотопського повіту через недбальство виборчої комісії населення про вибори вчасно не повідомили, із 3 200 виборців подали голоси лише 480, тобто приблизно 15% [32, с.79].

Окрім байдужості, негативну роль зіграли неписьменність, забобони, легковір'я. Проілюструємо це фактами із книги «1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис». У с. Тур'я Городнянського повіту Чернігівської губернії у день виборів виборщиків перестрівали «противники волосного земства» і лякали пришестьом антихриста, кінцем світу. Внаслідок такої контрагітації із 2 000 осіб, які мали право голосу, проголосувало лише 563 виборці.

У с. Сядричі Чернігівського повіту селяни відверто боялися, що із волосного земства може повернутися кріпосне право або «примусять антихристу служити». До цього додавався страх перед репресіями, якщо повернеться стара влада, і небажання йти голосувати до сусіднього села Масани аж за 7 верст [32, с.79].

Серед селянського населення Таврійської губернії великою популярністю користувався список губернської Ради селянських депутатів, що складався в основному із членів ПСР. У с. Андріївці Бердянського повіту за цей список було віддано 1626 голосів, за народних соціалістів – 99, кадетів – 8, єврейський національний список – 52 голоси. У волосне земство були обрані 43 кандидати від місцевої Ради, 2 – від єврейських організацій. Кадети тут не отримали жодного місця [29].

У цілому низка об'єктивних і суб'єктивних обставин спричинила загальний неуспіх цієї кампанії. До перших треба віднести невдало обраний час: жнива, відсутність досвіду організації подібної роботи у чиновників та громадських органів, інституцій. Очевидно, як негативний фактор спрацював і дозвіл достатньо довго обирати земства. У с. Пекурівка Городнянського повіту на 9 вересня призначили тільки збори виборців, хоча загальним днем голосування було визначено 27 серпня.

Не набагато кращою в плані політичної активності виборців була кампанія з виборів повітових гласних. Так, у газеті «Селянська спілка» 31 жовтня 1917 р. була опублікована досить цікава інформація про земську кампанію в с. Іванівка Олександрівського повіту. В ній, зокрема, говориться, що на виборах до повітового земства «наші сельчани показали себе зовсім неорганізованими і байдужими. Спілка виставила своїх членів, а Селянський союз – своїх. На щастя, в Івановській волості жодна партія списків не висунула. Подано голосів за список №1 (Спілки) – 488 осіб і №2 (Селянський союз) – 88. Ледве-ледве пройшов від Іванівської волості 1 наш кандидат, учитель Я.П. Антонечко» [33].

Особливістю цієї кампанії було те, що в ній брали участь і мешканці міст. Так, під час виборів гласних Новомосковського повітового земства участь у голосуванні взяло лише 8,7% виборців. В Амур-Нижньодніпровську із 27 тисяч осіб, що мали право голосу, вибирати гласних прийшло лише 3 813; в Бердянську із 19 тис. – 3 033 [31; 34].

А в Олешках на виборчу дільницю прийшло всього 38 осіб. Оскільки в цьому місті при виборах в Дніпровське повітове земство був лише список від місцевої ради робітничих депутатів, що складався з 5 осіб, то всі вони й стали земськими гласними [35].

Проте слід відзначити, що в ряді міст вибори в земські установи проходили в гострій політичній боротьбі за партійними списками. Так, наприклад, у Бердянську перемогу здобули меншовики (1025 чол.), а більшовики отримали 850 голосів і випередили есерів (654). До земської управи були обрані есдеки (м.) А. Яхонтов та В. Григорьев, лівий есер А. Горбенко, більшовики М. Федорков та А. Єгерський [36].

Вибори повітових земських гласних від міста Олександрівська проходили 8 жовтня 1917 р. У результаті цих виборів було обрано 7 гласних: по одному від «Партії народної свободи», народницького блоку (куди входили соціалісти-революціонери і трудова народницько-соціалістична партія), Олександрівської організації РСДРП(о) і по два від Єврейського непартійного демократичного блоку та від Українського соціалістичного блоку [37, арк. 41].

Там, де партійні організації були невеликими, наприклад, у Великому Токмаці, ще створювалися соціалістичні або радянські блоки. Останній провів у земство 27 своїх кандидатів, у т. ч. 9 меншовиків [36].

Нові віяння не минули і Правобережжя України. Це яскраво проявилось в роботі Рівненського повітового земського зібрання, що проходило в середині вересня. На порядку денному стояло питання: «Про демократизацію складу Повітового земського зібрання і про вибори шести губернських земських гласних від демократичних елементів». Окрім 37 гласних попереднього скликання до повітового земського зібрання було обрано ще 36 чоловік: 17 чоловік від волостей, від міської Думи 2 чол., від української громади, від земських службовців, від Ради солдатських і робітничих депутатів 7 чол., двоє було обрано від військових організацій соціал-демократичної фракції при Раді солдатських робітничих депутатів, двоє від

партії «Бунд», ще двоє від партії соціал-революціонерів (есерів) і двоє від українських соціал-революціонерів, ще один від поляків [38, с.82].

Безпосередньо на території європейської частини Росії, з політичних партій, що брали участь у виборах волосних земств, найбільших успіхів добилися есери. На другому місці опинилися більшовики. Кадети зуміли отримати у край незначну кількість місць. Все це було цілком природно, оскільки волосні земства були переважно дрібнобуржуазними установами. Цим визначався і весь характер їх діяльності. Переважна більшість волосних земств активно виступили на підтримку Тимчасового уряду [16; 39].

Проте слід звернути увагу і на такий аспект проблеми, як українізація земств. Після Лютневої революції в Росії й утворення Центральної Ради Михайло Грушевський у виданій в 1917 р. брошурі «Вільна Україна» запропонував на першому етапі побудови незалежної Української держави організувати місцеву владу на основі українських комітетів у волостях і містах. Комітети мали утворюватися за принципами формування самої Центральної Ради і не втрачати свого значення в міру розвитку й «організації на нових підставах органів міської й земської самоуправи» [40, с.112].

Наступною спробою реформування місцевого самоврядування на українських землях стало прийняття Універсалів Українською Центральною Радою. 3 червня 1917 року Центральною Радою був прийнятий перший такий Універсал, згідно з яким визнавалась і зберігалась існуюча система місцевого самоврядування і тільки ставилось питання про її українізацію [41, с.443]. Згодом, 10 липня 1917 р. в Декларації Генерального секретаріату наголошувалося: «... сільські, містечкові та волосні адміністративні органи, земські управи, повітові комісари, городські думи, губернські комісари, словом – вся організація влади може стати в органічний зв'язок з Центральною Радою тільки тоді, коли демократія, яка утворює ці органи, стоїть також у тісній зв'язку з Центральною Радою». А в черговій Декларації Генерального Секретаріату від 12 жовтня 1917 року зазначалося, що «...Одним з головніших завдань своїх Генеральний Секретаріат ставить сприяння розвитку діяльності місцевих самоуправ та поширенню їхньої компетенції. Це має стати головною умовою становлення ладу в Україні» [42].

У третьому Універсалі Центральної Ради від 7 листопада 1917 р. щодо місцевого самоврядування зазначалося: «Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо: Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя» [41, с.452].

Питання про повну заміну земств народними радами і народними управами неодноразово розглядалися на засіданнях Генерального секретаріату, а 19 грудня навіть було прийняте спеціальне рішення про офіційні назви старих земських інституцій. З вказаної дати «губернське земське зібрання» мало іменуватися «губернською народною радою», «губернська земська управа» – «губернською народною управою», «повітове земське зібрання» – «повітовою народною радою», «повітова земська управа» – «повітовою народною управою», «волосне земське зібрання» – «волосною народною радою», «волосна земська управа» – «волосною народною управою», а всі ін. земські інституції – народними. Проте як до цієї дати, так і після неї міські, селищні, волосні, повітові, губернські ради й управи в офіційних документах УЦР, Генерального секретаріату. Ради народних міністрів іменувалися і «народними», і «земськими», і «народними (земськими)».

Звернемо увагу на безпосереднє функціонування земств зазначеної доби. Протягом весни – осені 1917 р. земства доклали чимало зусиль щодо забезпечення сільського населення необхідними інвентарем, матеріалами та навіть дорогими сільськогосподарськими машинами, незважаючи на галопуючу інфляцію [16].

Продовжували захищати соціальні права постраждалих від військових дій: допомагали біженцям, сприяли реабілітації поранених та інвалідів, займалися питаннями компенсації матеріальних збитків потерпілим від війни, надавали технічну, матеріальну та трудову допомогу родинам мобілізованих до армії тощо [21; 15].

Земства України провели значні за обсягом статистичні роботи найрізноманітнішого змісту, зокрема оціночні роботи, обстеження поточної статистики губерній і повітів досліджуваного регіону, переписи 1916 і 1917 рр. [43, с.18].

Якщо аналізувати видаткову частину бюджетів, то можна побачити, що більша частина видатків йшла на задоволення соціальних потреб громади. Так, в Єлисаветградському повітовому земстві ці витрати у 1916 р. становили 50,1% всього бюджету, у 1917 – 48%. У Херсонському повітовому земстві соціальні витрати були ще вищими: у 1917 р. вони сягнули 59% [11, с.108].

Земські установи України разом з «Просвітами» розгорнули роботу і щодо реалізації державних планів запровадження загального початкового навчання. Докладали значних зусиль до розбудови системи позашкільної освіти населення, відкривали сільські бібліотеки-читальні, народні будинки, школи письменності; дбали про збереження національних пам'яток, популяризували кращі зразки побутової культури, фінансували заходи з українізації місцевого культурного життя (народні хори, курси українознавства та ін.). Досить часто земства ставали ініціаторами становлення національної системи освіти [9, с.13]. Так, уже в квітні вінницькі повітові збори ухвалили рішення, яке передбачало з осені 1917 р. перевести навчання в школах на рідну мову учнів (українську та мову нацменшин), взяти на державне

утримання національні школи (за винятком релігійних), поступово перевести навчання в учительських семінаріях на українську мову з обов'язковим вивченням російської мови та літератури.

Подібну картину можна було зустріти і в Кам'янецькому повітовому земстві, яке на своєму зібранні 23 квітня прийняло рішення асигнувати на вчительські курси 6 тис. крб., запросити шкільного інструктора із жалуванням 1800 крб. на рік, засновувати читальні по селах, розсилати до них газети. Разом з тим, подекуди в губернії простежувалась недовіра до земства [44, с.440].

У квітні 1917 р. Харківське повітове земство дало згоду на українізацію шкіл, але виявилось, що з 300 сільських учителів українською мовою бездоганно володіли 10 чоловік. Подібна проблема мала місце й в інших повітах, зокрема у вересні 1917 р. на з'їзді вчителів Валківського повіту було констатовано, що до викладання українською мовою підготовлена незначна частина народних училищ [45, с.132].

Як до, так і після заміни у губерніях, повітах, на фронтах у листопаді-грудні 1917 комісарів Тимчасового уряду комісарами Центральної ради органи самоврядування перебували майже весь час у стані кризи. Зростаюча дорожнеча, нові статті видатків, мляве надходження податків або повне їх припинення руйнували їх бюджет, затверджений на 1917 ще восени 1916. Як волосні, так і повітові народні ради мали по суті порожні каси. Вчителі, медики та ін. спеціалісти місяцями не отримували заробітну плату. Майже припинилося будівництво доріг, приміщень. Агонізували агрономічні служби. Не було коштів на утримання волосних управ, а подекуди витрати на ці цілі значно перевищували 30 % від надходження суми податків. Назріло питання зміни системи оподаткування, пошуку нових джерел надходження коштів. Були пропозиції перекласти повний тягар податків на заможні верстви, значно збільшити прибутки нар. рад від оподаткування поміщицьких, казенних, удільних, монастирських та церковних земель, які раніше у формуванні місцевого бюджету майже участі не брали. З цією ж метою переоцінювалося нерухоме майно, обкладалися новими податками торгово-промислові підприємства, цукроварні, фабрики, заводи, кооперативи та товариства. Планувалося створити по повітах спеціальні «розподільчі фонди», куди б надходили всі податки, відрахування та пожертвування, а потім вони мали розподілятися між народними радами [46, с.324; 11, с.100].

Отже, незважаючи на всі складнощі, відбулася реорганізація земських управ, було реформовано систему створення земських зборів, значно розширено їх повноваження.

Фінансова діяльність земств ґрунтувалася, як правило, на власних коштах, джерелом надходження яких був земський податок. Певну частину земських витрат відшкодовував уряд [8; 1]. У часи війни та революції земства потрапили у фінансову скруту, викликану загальною економічною та фінансовою кризою в країні. Земська податкова система була зруйнована. Через небезпеку великих соціальних потрясінь, нова влада не наважувалася примушувати селянство до сплати боргів земству. Тому надходження земських зборів у багатьох місцевостях значно скоротилося або припинилося зовсім.

Слід зазначити, що результати виборів до земств у 1917 допомагали не тільки з'ясувати політичний настрій мас, а й у певній мірі спрогнозувати, на яку підтримку могла б розраховувати та чи інша партія під час виборів до Всеросійських, а згодом і Українських Установчих зборів.

Практична діяльність земств цієї доби мала не лише чітко виражену соціальну направленість. Можна твердити, що в цілому вони переключилися на розв'язання актуальних політичних проблем, причому палітра їхніх уподобань, симпатій і підтримки залежала від гостроти земельного та продовольчого питання в повіті, його національного складу, реального співвідношення політичних сил та партійних переконань людей, що входили до складу земських гласних. Всі вони, природно, на перших порах, підтримали Тимчасовий уряд. Але з часом значна частина земських управ активно стали на бік українських політико-державницьких сил. Положення Універсалів підкреслює прихильність Центральної Ради до інституту місцевого самоврядування, хоча в більшості з них не йде мова про фактичне створення мережі органів місцевої влади, підпорядкованих центральному уряду.

Центральна Рада вважала недоцільним повністю міняти склад земських діячів, оскільки потрібен був час на те, щоб новообрані гласні набули досвід роботи.

Джерела та література

1. Ленін В.І. Гонителі земства і Анібали лібералізму // Ленін В.І. Повне зібрання творів. – К., 1972. – Т. 35.
2. Бакуменко О. О. Земства Російської імперії: історіографія проблеми (II половина XIX-XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 1999.
3. Шаравара Т. О. Соціально-економічна діяльність земств в Україні (1864–1917 рр.): історіографія: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 19 с.
4. Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России. – М. : Наука, 1990. – 264 с.
5. Гапіснко А. А. Участь земств Лівобережної України в історико- краєзнавчому русі (1870-ті- 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К., 1999. – 19 с.
6. Захарова І.В. Роль земств у розвитку народної освіти в Україні (1864-1917 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К., 2002. – 20 с.
7. Калугін С.А. Земське самоврядування на Харківщині (1865-1917 рр.): Монографія / За ред. проф. О.Н. Ярмиша. – Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. – 148 с.
8. Лохматова А.І. Катеринославське земство / Запорізький держ. ун-т; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського. Запорізьке відділення; Запорізьке наукове товариство ім. Я.Новицького. – Запоріжжя : РА "Тандем-У", 1999. – 198 с.

9. Верховцева І.Г. Діяльність земств Правобережної України (1911-1920 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2004. – 20 с.
10. Вінцовський Т.С. Участь населення Херсонської губернії в організації та діяльності місцевих органів влади і управління Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 – Одеса, 2000. – 20 с.
11. Господаренко О.В. Діяльність місцевих органів влади і самоврядування на Півдні України у 1917–1920 рр.: соціально-економічний аспект: Дис... канд. істор. наук: 07.00.01; Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2005. – 242 арк.
12. Матвієнко Т. О. Боротьба за демократизацію земств України (березень – травень 1917 р.) // Гілея : науковий вісник. — К., 2010. — Вип. 38. — С. 54–63.
13. Стецюк В.Б. Земства Правобережної України в період Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2009. – 20 с.
14. Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О.М.Завальнюк, В.Б.Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.
15. Журналы Александровского уездного земства очередной сессии 1916 года с приложениями. — Александровск: Типография при Училище-хуторе глухонемых, 1917. — 672 с.
16. Воронин В. Е. Земство в годы Первой мировой войны и революций 1917 года [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://portal-slovo.ru/history/39994.php>
17. Рогожин А. Й. Історія держави і права України / [Гончаренко В. Д., Страхов М. М., Святоцький О. Д. та ін.] ; за ред. А. Й. Рогожина. — Х. : Основа, 1996. — Ч. 2. — 480 с.
18. Крестьянин и рабочий (Одесса). — 1917. — 18 мая.
19. Голос Юга (Елисаветград). — 1917. — 8 марта.
20. Известия Александровского уездного исполнительного комитета общественных и рабочих организаций. — 1917. — 12 апреля.
21. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). — Ф. Р-56. — Оп 1. — Спр. №353. — 165 арк.
22. Сараєва О. В. Законодавче регулювання діяльності повітових земств // Історичні і політологічні дослідження : Збірник наукових праць. — Донецьк, 2008. — № 3-4. — С. 29–34.
23. Чехович В. А. Земства / В.А. Чехович // Енциклопедія історії України : В 5 т. / Редкол. : В.А.Смолій (голова) та ін. — К. : Наук. думка, 2005. — Т. 3. — С. 345–346.
24. Известия Елисаветградской земской управы и Комитета безопасности. — 1917. — 28 сентября.
25. Рочев В. И. Тактика партии большевиков в борьбе за массы в земской кампании (июль – октябрь 1917) : Автореф. дис... канд. истор. наук. — М., 1965. — 23 с.
26. Народная жизнь. — 1919. — 17 сентября.
27. Українська Центральна Рада : Документи і матеріали : У 2 т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.), В.Ф. Верстюк (упоряд.) – К. : Наук. думка, 1996. — Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К. : Наук. думка, 1996 – 589 с.
28. Жизнь народа. — 1917. — 17 сентября.
29. Бердянская жизнь. — 1917. — 15 сентября.
30. Одесский листок. — 1917. — 28 сентября.
31. Новомосковская жизнь. — 1917. — 23 ноября
32. Бойко В.М. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис / В.М. Бойко, Т.П. Демченко, О.В. Оніщенко. — Чернігів : Сіверянська думка, 2003. — 126 с.
33. Селянська спілка (Катеринослав). — 1917. — 31 жовтня.
34. Наша боротьба (Катеринослав). — 1917. — 12 ноября.
35. Жизнь народа. — 1917. — 1 октября.
36. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. — 1917. — 10 октября.
37. ДАЗО. – Ф. Р-2030. –Оп. 2. – Спр. 574.
38. Прищела О. П. Діяльність земств на Рівненщині // Наукові записки / Рівненський краєзнавчий музей. — Рівне, 1996. — Вип. 1: 100-річчю музейної справи на Рівненщині присвячується. — С. 76–84.
39. Акимова Т.М. Реализация «временного положения о волостном земском управлении» в Костромской, Тверской и Ярославской губерниях / Т. М. Акимова // Вестник Челябинского государственного университета. — 2007. — № 11. — С. 54–58.
40. Грушевський М. Вільна Україна // Великий українець: матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. — К.: Веселка, 1992. — С. 95–113.
41. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. — К. : Дух і літера, 2003. — 767 с.
42. Місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.uk.wikipedia.org/wiki/Місцеве_самоврядування_в_Україні
43. Носенко О.В. Самоврядна діяльність земств Південно-Східної України (90-ті рр. XIX ст. - 1917 р.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2006. – 20 с.
44. Олійник С. В. Поділля в умовах розгортання національно-визвольного руху в Україні (березень-червень 1917 р.) / С. В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Збірник наукових праць. — 2008. — Т.19. — С. 438–451.
45. Семененко В.І. Над Харківщиною – революції тайфун // Слобожанщина. — 1999. — № 10. — С.123–180.
46. Мироненко О.М., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б., Чехович В.А. Українське державотворення. Невитребуваний потенціал: Словник-довідник / О.М. Мироненко (ред.). — К. : Либідь, 1997. — 560 с.

Гвоздик В.С. Земства Украины в условиях революционных потрясений 1917 года

В статье определены политические и организационно-правовые основы деятельности земского движения в Украине в условиях обострения борьбы за власть как на общегосударственном, так и на региональном уровнях. Охарактеризована специфика избирательной кампании в волостные земства, которые лишь в 1917 г. стали органами местного самоуправления. Очерчены как традиционные направления, формы, методы деятельности земских учреждений, так и новая их функциональная нагрузка, обусловленная политической парадигмой развития украинского общества.

Ключевые слова: земства, Украинская революция 1917–1920 гг., самоуправление

Gvozdk V.S. Zemstvos of Ukraine during revolutionary disturbances of 1917

The article defines political and legal organizational fundamentals of activity of territorial movements in Ukraine during exacerbation of struggle for power at both countrywide and regional levels. The author describes specifics of election campaigns to volost zemstvos, which turned to local government bodies only in 1917. Also, the author reports about traditional directions, forms and methods of activity of territorial authorities, as well as new functional load caused by new political paradigm of development of the Ukrainian society.

Key words: zemstvos, Ukrainian revolution 1917–1920, Self-management

УДК: 94(477+44)“1920”:341.781

Я. В. Попенко

ДІЯЛЬНІСТЬ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УНР У ФРАНЦІЇ (ЧЕРВЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1920 Р.)

Стаття присвячена діяльності дипломатичної місії УНР у Французькій Республіці у другій половині 1920 р. Друга половина 1920 р. стала визначальною для уряду Директорії, оскільки у той час питання незалежності УНР опинилося як ніколи під загрозою. Дипломати УНР мали докласти неймовірних зусиль для того, щоб зрештою схилити на свій бік французьких політиків. Дипломатична місія УНР здійснила низку політичних кроків для досягнення позитивного результату. У статті проаналізована діяльність дипломатичної місії УНР, характер переговорів із французькими політиками, акції антиукраїнських сил тощо.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Директорія, Французька Республіка, Велика Британія, Антанта, Польська Республіка.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства перед урядовими та політичними силами країни постає завдання консолідації нації з метою реалізації політичних, економічних і соціальних реформ. Цей процес неможливий без відродження і формування духовності, національної гідності та самосвідомості. Розвиток громадянського суспільства, розбудова правової держави пов'язані не лише з економічними та політичними перетвореннями, а й з трансформацією соціальних уявлень, настанов та цінностей. Не в останню чергу це стосується історичних стереотипів, які нав'язувались упродовж тривалого часу бездержавності. Проблемні питання „Україна – НАТО”, „Україна – ЄС” досі викликають „жваву” полеміку в політичних колах країни. Варто наголосити, що розвиток сучасної української дипломатії не повинен ігнорувати історичний досвід міжнародної діяльності України доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., оскільки саме у той період була проголошена зовнішньополітична стратегія розвитку держави. За словами С.Петлюри, це – „шукати зближення з нашими західними сусідами і через них, ідучи далі, здійснити для України надійну базу у світовій міжнародній opinio” [1, с.79]. Актуальність вивчення дипломатичних відносин УНР з Францією обумовлена впливовими позиціями останньої у світі впродовж ХХ ст., її впливом на формування міжнародних відносин новітньої доби. Досвід цих взаємин у період визвольних змагань видається тим більш цінним, оскільки дає можливість аналізу головних причин невдачі української дипломатії у переговорах з французькими урядовими колами, що, в свою чергу, є запорукою уникнення цих помилок у сьогоденні.

Питання зовнішньополітичної діяльності України 1917-1921 рр. знайшли часткове відображення в численних монографіях та публікаціях як безпосередніх учасників визвольних змагань, так і вчених української діаспори [2; 3; 4]. Завдяки спогадам учасників, залученню у науковий обіг архівних джерел західного походження вченими діаспори – сучасні дослідники отримали значний матеріал з даної проблематики і можливість продовжити вивчення теми на широкій джерельній основі. Питання міжнародної діяльності УНР доби Директорії знайшли певне висвітлення і в радянській історіографії [5; 6]. Попри притаманний радянським дослідникам ідеологічний суб'єктивізм в оцінці історичних подій, ними накопичений значний фактичний матеріал, який необхідно використовувати, звертаючись до даної теми. Міжнародне становище УНР та її дипломатична діяльність також знайшли висвітлення у низці праць сучасних дослідників [7; 8].

Пропонована стаття є спробою комплексного дослідження функціонування дипломатичної місії УНР у Франції в червень-грудні 1920 р.

Наприкінці червня союзними державами Антанти було вирішено провести міжнародну конференцію у Спа (5-16 липня), на якій планувалося обговорення та вирішення загальноєвропейських проблем. Урядом